

Володимир ПАНЧЕНКО

**«ВСЕ НА СВЕТЕ
ТОЛЬКО ПЕСНЯ
НА УКРАИНСКОМ
ЯЗЫКЕ...»**

**Леонід Кисельов:
життя на краю безодні**

Членкор проти десятикласника

Надрукована в березневому числі журналу «Новый мир» за 1963 рік невеличка поетична добірка 17-річного київського десятикласника Леоніда Кисельова зі скромною назвою «Первые стихи» викликала цілий скандал у благородному сімействі. Відкривалася вона віршем «Цари»:

*Еще мальчишкой удивлялся дико:
Раз все цари плохие, почему
Царя Петра зовем Петром Великим
И в Ленинграде памятник ему?*

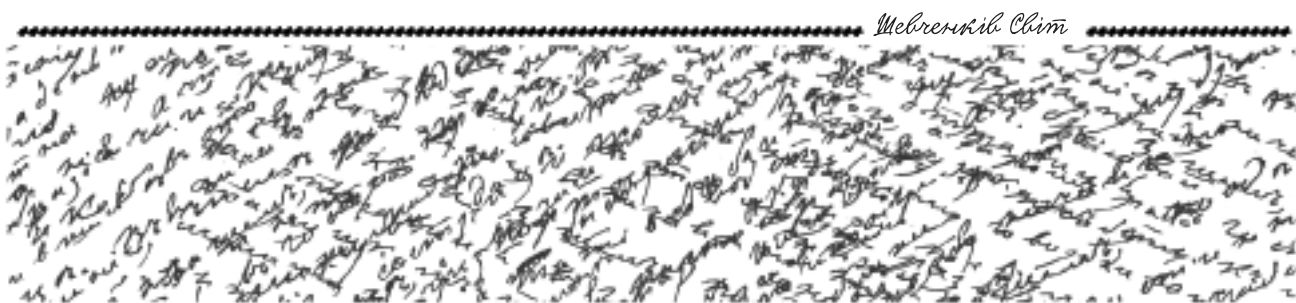
*Зачем он нам, державный этот конник?
Взорвать бы, чтоб копыта в небеса!
Шевченко, говорят, односторонне
Отнесся... Нет, он правильно писал:*

*Це той первий, що розпинав
Нашу Україну...*

*Не Петр, а те голодные, босые
В болоте основали Петроград.
За долгую историю России –
Ни одного хорошего царя.*

Саме ці рядки Кисельова, навіяні читанням Тараса Шевченка, і роздратували тих, хто шанобливо схилявся перед «медным всадником».

Усе нагадувало історію з андерсенівським хлопчиком. Юний автор дозволив собі здивуватися: якщо вже, за радянським

ідеологічним каноном, «все цари плохие», то чому для Петра I зроблено виняток? Від здивування залишався один крок до зухвалої максималістської фантазії: пустити б того мідного вершника в небеса!

І ось через півтора місяці після публікації «Первых стихов» за Петра I зі сторінок газети «Литературная Россия» раптом заступився член-кореспондент Російської академії наук, пушкініст Дмитрій Благой (див.: Благой Д. Копыта в небеса! //Литературная Россия, 1963, 17 травня). Членкор Благой виявився неабияким занудою. Він гнівався, обурювався і повчав. Почавши з докорів на адресу редакції, якій не варто було ставити під удар київську школу №37, де набирається розуму поет, реєстровий пушкініст узявся нагадувати Леоніду Кисельову, що «воинствующий, столь невежественный нигилизм не имеет решительно ничего общего с подлинной революционностью». І порадив йому звернутися за консультацією до свого вчителя історії: той, мовляв, розтлумачить, у чому полягало «историческое значение» Петра I (добре, що хоч у тероризмі/екстремізмі не звинуватив: у путінській Росії Льоня навряд чи уник би відповідної кримінальної статті).

Аби приголомшити свого зухвалого «опонента», Дмитрій Благой брав у спільники всіх, кого тільки міг: Радіщева, Герцена, Белінського, Чернишевського, Енгельса, Леніна, Дідро, Пушкіна... І ось що цікаво: за логікою речей, обурюватися він мав би передусім «непоштивим» щодо царя Шевченком, з яким солідаризувався київський десятикласник! Проте ні: про Тараса Шевченка в статті Благого немає ані найменшої згадки. Чи то «політкоректність» зупинила автора, чи, може, він вирішив, що його докори на адресу Леоніда Кисельова читачі самі спроектують на Шевченкову поему «Сон»? Як реагували на скандал у київській школі №37, невідомо, а ось про відповідь Леоніда Кисельова знаємо. Він покепкував над членкором Благой, написавши іронічний вірш-травестію із тією ж назвою («Цари») і адресацією «Д.Благому» в підзаголовку.

*Еще мальчишкой удивлялся дико,
Как людям непонятно, почему
Царя Петра зовем Петром великим
И в Ленинграде памятник ему.*

*Он нужен нам, державный этот конник,
Копыта устремивший в небеса.
Шевченко подошел односторонне.
Он, сволочь, все неправильно писал:*

*Це той первий, що розпинав
Нашу Україну...*

*И Петр, и те голодные, простые
В одном строю к единой цели шли.
За долгую историю России
Бывали и хорошие цари.*

Дмитрій Благой про цю Льонину відповідь навряд чи щось чув. Його стаття в «Литературной России» залишилася казусом, сердитим дидактичним моно-

логом, що викликає тепер тільки посмішку. Що ж до добірки віршів Льоні Кисельова, то в Москву їх привіз Віктор Некрасов. Александр Твардовській, тодішній головний редактор популярного ліберального часопису, відібрав п'ять із них, – і надрукував. Так відбулася поетична прем'єра юного київського поета, наділеного рисами генія.

Шевченко і «зашитые рты»

У Леоніда Кисельова, чудово обізнаного зі світовою літературною класикою, було чимало «співрозмовників» – від Шекспіра й Сервантеса до Тичини, Мандельштама й Драча, – проте його ставлення до Тараса Шевченка цілком особливе. Дещо флегматичний у вияві емоцій, часто – іронічний, Кисельов-поет, залишаючись віч-на-віч із Шевченком, ставав схожим на напнуту струну. З його вуст часом зринали високі слова («Царь и бог стихов»; «Лишь один такой на свете / Был поэт»; «В этом доме жил Тарас Шевченко – / Боготорец, Гений. Исполнин»; «Він був як полум'я...»). Проте нічого казенного в них не було: хіба ж не відомо, що глибоке почуття, аби виявити себе сповна, нерідко потребує слів та інтонацій особливих, навіть патетичних?

Піетет Леоніда Кисельова в ставленні до Шевченка щирий і пронизливий, адже він був частиною його самопізнання, юнацького самоствердження, пошуку етичного взірця. Звідси й максималізм у вибудовуванні образу «свого» Шевченка, мимовільне, інстинктивне «приміряння» власного слова до слова «лучшего нашего поэта». Тарас Шевченко вразив Леоніда Кисельова передусім внутрішньою свободою. Саме вона, самозгубна в своєму безстрашному правдомовстві свобода, для юного київського шістдесятника виявилася найголовнішим уроком поезії, отриманим від Шевченка. І він щиро перейнявся вірою в силу слова, в Тарасову «науку ненависті»:

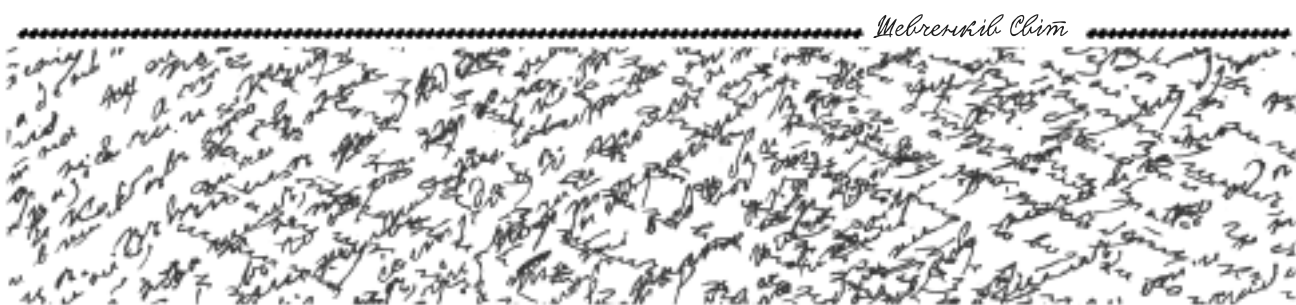
*Я знаю, что твердил Тарас Шевченко.
И, как его завет, я повторяю
Одно-единственное это слово:
НенАвиджу!*

(«Стихи про Тараса Шевченко», 1963)

Ці рядки 17-річного Кисельова звучали як присяга (через кілька років, у 1967-му, він так і напише у вірші «Дом Шевченко»: «Приношу великую присягу/ У порога дома твоего». Урочистий тон тут цілком органічний, оскільки йому передують рефлексування, емоційне пережиття незримої присутності Тараса тут, у провулку біля Хрещатика).

Озирнімося на контекст часу: у 1961 р. Микита Хрущов з трибуни XXII з'їзду КПРС пообіцяв, що до 1980 року в СРСР буде побудовано комунізм. Цю «благу вість» радісно підхопив Павло Тичина: «Наше покоління молоде буде вже при комунізмі жити». І тут раптом Шевченкове «ненАвиджу!» в устах поета-юнака...

Я б не став говорити про дисонанс: шістдесятники тоді мріяли про чистоту революційного прапора, про очищення ідеалів од сталінської скверни, тож ненавидіти було що. У Кисельова на перший план вийшов мотив свободи, бунту проти полохливої покори, мовчазної байдужості, «зашитых ртов»... І звичайно, бунту проти деспотії, давньої і сьогочасної.

«Колекція» деспотів у нього досить значна: демонічний Сталін («Этой ночью умер Сталин», 1961; «В пятьдесят втором, холодном, трудном», 1961), Хрущов із його фатальним самодурством: «Уберите эту картину! Ее рабочие не поймут» («Слова меняются, словно флаги», 1963), Іван Грозний (Цирюльники», 1963), Цезар («Аве, Цезарь! Мы с тобою схожи...», 1965), цар Пьотр («Утро стрелецкой казни», 1965)... І знову Сталін (поема «Осип Мандельштам», 1967)...

Цікаво, що після критики Дмитрія Благого Леонід Кисельов так і не «виправився»: його ставлення до Петра I залишилося незмінним. Під пером Кисельова російський імператор нагадує того сатрапа (вбивцю власного сина), якого колись жажнувся художник Ніколай Ге, готуючись писати полотно «Петро I допитує царевича Олексія у Петергофі» (1871). «Я мав симпатії до Петра, але згодом, вивчивши багато документів, побачив, що симпатії не може бути...», – зізнавався Ге.

У вірші «Утро стрелецкой казни» царя побачено очима враженого самовидця, якому зовсім немає діла до «исторического значения» Петра I:

*Мало ему тех голов, что сам
В тайных застенках рубил стрельцам.
Послам бы отсюда уйти, а Петр
Сверкает глазами, как дикий кот.
Небось напился уже с утра.
А может, лучше б повесить Петра?
В петле, башкою небу грозя,
Еще не так бы пялил глаза?*

Але в тім то й річ, що традиція російської деспотії, – спрямованої, зокрема, проти поетів, поезії, – з плином часу не зникла! Найбільш різко ця думка прозвучала в «злобной поэме» Л.Кисельова «Осип Мандельштам» (1967) («злобной» неминуче мала б назвати її обслуга чинної влади, – автор це добре розумів, тому й іронізував саме так). Держава-вбивця, держава, що знищує «живое слово», намагаючись потопити його в смердючих «наркомовских (!) чернилах», держава-Колима, яка кидає поетів в «окровавленную пасть», – такою постає в поемі країна (влада, машина нищення...), що поглинула Осипа Мандельштама...

Чи написалася б така єретична річ, якби не присутність у поетичній свідомості Леоніда Кисельова Тараса Шевченка з його безстрашним: «ненАвиджу»?

Іван Малкович нарахував близько десяти віршів поета, що апелюють до Шевченкової долі й Шевченкового слова (про це він сказав, виступаючи в Національному музеї літератури України на вечорі пам'яті Леоніда Кисельова 25 жовтня 2018-го). Так і є. Ось цей ряд: «Цари» (1963), «Стихи о Тарасе Шевченко» (1963), «И мертвым, и живым, и полумертвым» (1966), «Дом Шевченко» (1967), «В камени, в дереві, на папері» (1968). «Він був, як полум»я...» (1968), «Катерина» (1968).

«Языки не сразу умирают...»

Чинник Тараса Шевченка, поза сумнівом, відіграв набияку роль у переході Кисельова-поета на українську мову. Про це свідчили й рядки, написані Леонідом незадовго до його дуже ранньої смерті:

*Треба України. Надій і суму,
Селянських хат і курних шляхів.
Треба землі, де завжди пульсує
Шевченкове серце, Шевченків гнів.*

Що означав імператив Леоніда Кисельова: «Треба України»? Що їй бракує до-вкола? Чи, може, то було ліричне одкровення поета, який відкривав для себе власну глибинну пов'язаність із усім комплексом українськості (земля, її люд, історія, мова, культура, повсякдення, символи...)? Колись Сергій Єфремов із подивом і гордістю писав, що в Києві навіть у важкі часи звідкись береться українськість – «чи то з води, чи з повітря?» У статті «З хвиль кипучих» (а це 1919 рік) він переконував, що Київ для Денікіна з його «руським миром» – «фатальний пункт», що місто на Дніпрових пагорбах таїть «загадку Сфінкса»...

Можливо, та «загадка Сфінкса» відкривалася й Кисельову?

У кожному разі, для Леоніда не минула безслідно атмосфера київського шістдесятництва з притаманним йому вільнодумством, відкритістю до світової культури і, водночас, тим національним болем, що про нього заходила мова в колі друзів письменницької родини Кисельових і в тодішньому українському самвидаві. В архіві Максима Рильського мені трапився лист Льоні Кисельова, відправлений 16 березня 1964 року авторові «Троянд і винограду» (хто знав, що Максимові Тадейовичу залишалося жити трохи більше чотирьох місяців, а самому Льоні – трохи більше чотирьох років?). Оскільки цей лист досі не потрапляв на очі дослідникам і не оприлюднювався, наведу його повністю:

«Дорогой Максим Фаддеевич!

Мне очень бы хотелось, чтобы Вы прочитали мои стихи. Для этого я отобрал некоторые из них.

Несколько моих стихотворений были напечатаны в журнале «Новый мир», в третьем номере за 1963 год. Других попыток печататься я пока не делал.

С глубоким уважением Л.Киселев

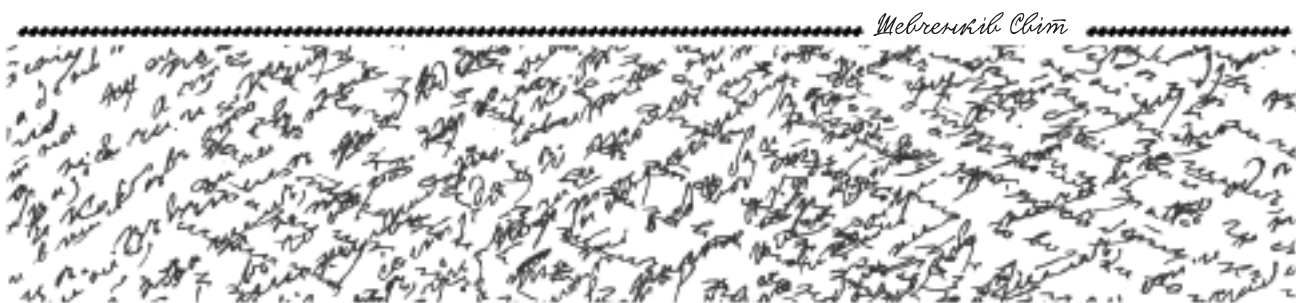
Мой адрес: Киев, Красноармейская 168, кв.77, Киселеву Леониду».

Відомо, що свої вірші молоді поети посилають передусім тим, хто їм естетично близький, кому вони довіряють. Ну ось: знаємо тепер, що серед поетичних авторитетів Леоніда був і Максим Рильський. З-поміж надісланих йому віршів були й такі рядки: «Язык не может сразу умереть, /Скоропостижно люди умирают, /Но медленно озера высыхают, /И тихо высыхают русла рек. /Язык заброшен, но ни днешь, ни впредь /Своей вины ничем не искупить нам. /В ночной тиши за горло схватит бред, /И днем самих себя нам будет стыдно. /Язык не может сразу умереть».

Це – 1967 рік. Передостанній у житті Кисельова...

Думка про помирання мов не могла виникнути з нічого: Леонід Кисельов знав, бачив драму української мови в Україні. Ще в 1963 р. він написав вірш, що згодом став знаменитим:

*Я позабуду все обиды,
И вдруг напомнят песню мне
На милом и полузабытом,
На украинском языке.*

*И в комнате, где, как батоны,
Чужие лица без конца,
Взорвутся черные бутоны –
Окаменевшие сердца.*

*Я постою у края бездны
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что все на свете – только песня
На украинском языке.*

Два останні рядки цитують часто і чомусь завжди з гордощами в голосі. Хоча в Кисельова вони не патетичні, а трагічні! Я навіть не певен, що датування цього вірша (1963-й рік) відповідає дійсності: враження таке, що писався він уже тоді, коли життя автора зависло над прірвою («у края бездны»). І саме тоді його пронизало усвідомлення: світ крихкий, загрожений, як... як українська пісня, мова!

Ось це пронизливе усвідомлення, думаю тепер я, багато що може пояснити у мовному виборі Леоніда Кисельова 1967-1968 рр. Воно є психологічним ключиком в історії його переходу на українську мову, переходу, що відбувся «над прірвою», ставши жестом Льониної солідарності з мовою. Адже вони обоє опинилися «у края бездны»! І солідарність та, радше всього, була інстинктивною, дуже інтимною, оскровенною, ніколи не озвучуваною...

Власне, хіба не про цю сокровенність вибору свідчить деталь, що про неї згадував близький до родини Кисельових Анатолій Шевченко: «коли в Леоніда якось спитали, чого він почав писати українською мовою, він відповів просто: «Мені так хочеться»?

